

УДК 94(477): 378.4 (477-25) КНУ] "1955/1960"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203645>

Наталія ДОРОНІНА,
orcid.org/0000-0002-6834-725X
кандидат історичних наук,
асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) amalpheia@gmail.com

РЕОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ І НАУКОВОЇ РОБОТИ НА ФІЛОЛОГІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА У 1955–1960 РР.

1955–1960 рр. – період повоєнної відбудови, оптимізації освіти та культурного піднесення в СРСР. У цей час у Київському Державному університеті ім. Т.Г. Шевченка (КДУ) назріли питання, пов'язані з визначенням основних напрямів у розвитку філологічної освіти. Для розкриття усіх аспектів становлення та розвитку освіти в УРСР, за принципами якої все ще живе освіта сучасної України, була поставлена мета розглянути та проаналізувати організацію навчальної та наукової роботи на філологічному факультеті КДУ. Оскільки огляд літератури не дає повноцінної картини цього процесу, виникає необхідність звернутися до архівних матеріалів, які утримуються у Державному архіві міста Києва (ДАК).

Згідно з аналізом архівних матеріалів зроблено висновок, що у продовжж 1955-1960 рр. система філологічної освіти зазнала кардинальних змін. Було вирішено питання методів та засобів роботи на факультеті, відбулася ревізія навчальних планів та лекційного навантаження з усіх предметів. Створена комісія дійшла висновку про необхідність зменшення практичних годин протягом семестру. Для підвищення якості майбутніх фахівців був введений цикл спецсемініарів, що дозволило викладачам зайнятися активною розробкою наукових тем, а переглянуте навантаження та навчальний план з усіх дисциплін – звільнити час та оптимізувати роботу факультету. Для опублікування результатів досліджень викладачів філологічного факультету були створені систематичні видання «Щорічник» та «Вісник».

Керівництво підтримало та заохотило ідею створення спеціалізації західнослов'янських мов та романо-германського відділу як окремого підрозділу, що сприяло структурованості системи філологічної освіти та виділенню циклу зарубіжних мов та літератур у повноцінний підрозділ. Вся система філологічної підготовки зазнала критики, особливо питання методики викладання іноземних мов для спеціальних та неспеціальних факультетів.

Отже, з вищезначеного робимо висновок, що на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка упродовж 1955-1960 рр. відбулися кардинальні зміни, які вплинули на процес навчальної і наукової роботи та були рушійним фактором у подальшому розвитку факультету.

Ключові слова: філологічний факультет, Київський університет, реорганізації філологічної освіти.

Nataliia DORONINA,
orcid.org/0000-0002-6834-725X
Candidate of the Historical Sciences,
Assistant Professor of the Department of Foreign Languages
for Mathematical Faculties,
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) amalpheia@gmail.com

REORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC WORK AT THE PHILOLOGICAL FACULTY OF T. SHEVCHENKO KYIV STATE UNIVERSITY IN 1955–1960

1955–1960 was the period of post-war reconstruction, optimization of educational and cultural progress in the USSR. During this time Taras Shevchenko Kyiv State University faced a number of challenges concerning the main directions in the development of philological education. The author has reviewed and analyzed the organization of educational and scientific work at the Faculty of Philology of Kyiv State University in order to reveal all aspects of the formation and development of education in the USSR which principles are still applied to in modern education in Ukraine. The review of the literature showed the lack of the information on the matter and doesn't give the necessary picture of the process thus there was a need to turn to the archival materials kept at State Archive of Kyiv (DAK).

According to the analysis of archival materials, the author came to the conclusion that during 1955–1960 the system of philological education underwent dramatic changes. The problem of new methods and approaches to work at the faculty

was solved, the curriculum was revised and all subjects were reviewed. The formed committee of the faculty concluded that the practical hours during the semester needed to be reduced. A series of the scientific seminars were introduced to improve the quality of the future specialists' preparation which encouraged active development of the scientific work of the staff. The revision of working hours and curriculum for all disciplines allowed freeing up the time and optimizing the work of the faculty. Two periodicals "Shchorichnyk" and "Visnyk" were created for publishing the results of the scientific research.

The management of the faculty supported the idea of the creation of a of Western Slavic languages specialization. Moreover, Romance-Germanic department as a separate unit was formed which allowed distinguishing the foreign languages and literature into a separate division. The whole system of philological preparation has been revised especially the way of teaching foreign languages at specialized and non-specialized faculties.

Thus, from the mentioned above we come to the conclusion that during 1955-1960 there were series of reforms that influenced the educational and scientific work and were the key factor in the development of the Faculty of Philology of T. Shevchenko Kyiv State University.

Key words: Faculty of Philology, Kyiv University, reorganization of philological education.

Постановка проблеми. 1950–1960-і рр. ХХ ст. у СРСР характеризувалися, з одного боку, посиленням тоталітаризму, а з іншого – виникненням необхідності принципових змін в усіх сферах життя суспільства. Після смерті Й.В. Сталіна у 1953 р. було зроблено спробу змінити модель радянської системи освіти і спрямувати її на лібералізацію. Центром культурного й освітнього життя у цей час були університети. Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка не стояв осторонь і брав активну участь в усіх заходах, направлених на оптимізацію освітнього процесу. На перший план вийшли проблеми підвищення професійної кваліфікації, зміни застарілих форм навчання та пошук нових. Філологічний факультет Київського університету поступово вирішував поставлені завдання і став осередком цих реформ. Таким чином, проблемність і актуальність дослідження є очевидною для розуміння шляхів та підходів у радянській освіті повоєнного періоду в Україні.

Аналіз досліджень. Сучасна українська історична наука поступово починає звертатися до різних аспектів недавнього минулого, деякі питання розроблені та висвітлені, а деякі – недостатньо описані. Вивченням історії зарубіжних літератур займалася Т. К. Якимович, розвиток англійської філології дослідили М. В. Близниченко та Н. М. Раєвська, розвиток германського мовознавства розглянули М. Р. Корольова та В. М. Лещинська, романське мовознавство – Б. І. Бурбело, методику викладання іноземних мов – М. Я. Дем'яненко, С. В. Кисла, К. О. Лазаренко, методику викладання фонетики у Київському університеті описали І. П. Сунцова та М. Я. Дем'яненко. Їхні роботи входять до ювілейного видання Вісника університету, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої революції (Вісник, 1967: 3–46). Деякі ювілейні видання з історії Київського університету побічно розглядають питання роботи філологічного факультету у пово-

єнні роки. Над проблемою історії університету працювали О. З. Жмудський (Жмудський, 1959: 628), І.В. Верба (І. В. Верба та ін., 895), І.Т. Швець (ред. І.Т. Швець, 1967: 192), В. О. Замлінський та М. У. Білий (сост. В. А. Замлинский, 1984: 192), але левова частка важливої інформації все ще зберігається у Державному архіві міста Києва.

Мета статті – розкрити окремі аспекти становлення та розвитку філологічного факультету як структурного підрозділу Київського університету, розглянути період повоєнного відновлення системи філологічної освіти та управління нею, з'ясувати процес пошуку оптимальних форм роботи на факультеті.

Виклад основного матеріалу. У повоєнні роки керівництво філологічного факультету КДУ поступово вирішувало організаційні та навчально-методичні питання. За десять років (1945–1955) вдалося усунути проблеми з кадрами та приміщеннями для групових занять та консультацій, але питання, пов'язані з організацією навчальної роботи, покращенням науково-дослідної роботи та підготовкою спеціалістів, все ще потребували вирішення. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 12 квітня 1956 р. висувалася директива «...зобов'язати Міністерство вищої освіти СРСР та інші міністерства та відомства, до яких входять вищі навчальні заклади, а також директорів вищих навчальних закладів, разом із покращенням якості навчальної роботи забезпечити докорінне покращення навчально-методичної роботи, заохочуючи до цієї роботи професорсько-викладацький склад» (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 749, арк. 51).

Для обговорення поставлених завдань 19 листопада 1956 р. відбулася Вчена рада факультету, на якій постало питання зміни форм та методів роботи у підготовці філологів (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 749, арк. 51-120). Студенти факультету були перевантажені лекційними, практичними та семінарськими заняттями більше ніж 36 годин на тиждень, викладачі – навчальною,

лекційною, семінарською роботою та практичними заняттями відповідно. Навчальні курси застаріли, а сама робота факультету була схожа на середню школу: студент, по суті, був учнем, а викладач – педагогом, який начитував лекції, не заглиблюючись у розробку тих чи інших наукових проблем. Це призводило до зниження зацікавленості студентів науковою роботою. Отже, університет перетворився на продовження циклу гуманітарних дисциплін середньої школи. Головною ідеєю стало створення низки спецкурсів та спецсемінарів, які б дали поштовх до науково-дослідної роботи не тільки викладачів, але й студентів. Як зразок був наведений приклад філологічного факультету Московського державного університету, на якому відбулися зміни раніше. Факультет університету зменшив загальне навантаження, ввів спецсемінари на другому, третьому та четвертому курсах по 68 годин кожний протягом року. На різних кафедрах кількість семінарів варіювалася від 11 до 8, не більше 12 студентів у кожній групі. На лекційну частину у першому семестрі відводилося не більше 8-10 годин, обговорювалися теми, складався індивідуальний план роботи студента, а далі – самостійна робота над темою і з викладачем. У другому семестрі – консультації та робота над науковим рефератом. Спецкурси зазвичай тривали 24–36 годин і були присвячені окремим тематикам. У Київському університеті спецкурси існували тільки на 4–5 курсах, виділених годин на них було замало. Щодня у студентів було по 4 пари, четвертими парами зазвичай були обов'язкові факультативи, хоча ректорат офіційно це забороняв.

У 1957 р. керівництво філологічного факультету зазначало, що на факультеті на стаціонарі навчалось 871 студентів (47 груп) з шістьма навчальними планами та розкладами (російська мова та література, українська мова та література, українська мова та література, слов'янська філологія, чеська, польська, англійська, німецька, французька мови). На заочному відділенні – 744 студенти на п'яти спеціалізаціях з відповідними планами. Загальна кількість студентів сягала 1 615. Навчальний процес забезпечували 11 кафедр, на яких працювало 120 штатних та 30 за сумісництвом. Деканат факультету був перевантажений навчальною роботою, успішністю та трудовою дисципліною студентів, страждала якість підготовки студентів не тільки спеціальних, але й неспеціальних факультетів. Крім того, керівництво філологічного факультету вважало за необхідне ввести підготовку спеціалістів з болгарської, сербохорватської, новогрецької, іспан-

ської, угорської, фінської мов та літератур. Для оптимізації організації роботи факультету було прийняте рішення виділити цикл зарубіжних мов та літератур в окремий самостійний романо-германський відділ. На новому відділі залишалися у штаті 2 професори, 16 кандидатів наук, 6 старших викладачів та 38 асистентів. На стаціонарі залишалися 180 студентів, а на заочному відділенні – 130. До нового відділу входило 5 кафедр: англійської, німецької, французької мов, зарубіжної літератури та класичної філології. Єдиним спільним на цьому етапі залишалася Вчена рада, але існувало розуміння того факту, що тематика та спеціалізація слов'янських та романських і германських мов кардинально відрізняються і у майбутньому необхідно створити свою власну раду (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 807, арк. 1-3).

Під час реформування системи навчання в університеті бралось до уваги обов'язкове збереження тільки стаціонарного п'ятирічного навчання за спеціальностями іноземних мов, оскільки заочне навчання не давало необхідного мовного середовища. У «Пропозиціях щодо реорганізації вищої освіти на філологічних факультетах Київського державного університету» для створення мовного середовища зазначалася обов'язкова наявність аудиторії, викладача, гуртка та практики стажування закордоном протягом 1-3 місяців (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 807, арк. 7). Для української та російської спеціалізації залишали очно-заочну та вечірню форму навчання протягом п'яти років, крім того, перехід на стаціонар дозволявся з 3 курсу.

Після попередніх обговорень на філологічному факультеті був розроблений план заходів для поліпшення навчальної роботи (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 807, арк. 10). По-перше, було створено три комісії: на українському відділі комісію очолював доц. А.О. Ішук, на російському – доц. М.М. Стаховський, на романо-германському – Б.І. Бурбело. З метою зменшення кількості лекційних годин і збільшення часу на самостійну підготовку студентів на українському та російському відділах на 1-му курсі кількість годин зменшили до 32–34, на 2-му курсі – до 30, на 3–4-му – 30, на 5-му курсі – до 12 годин. На романо-германському відділі відповідно: на 1-му курсі – 34, на 2-му – 32, на 3–4-му – 30, на 5-му – 16 год. Збільшилася кількість спецкурсів та спецсемінарів, а кількість іспитів зменшилася з 36 до 27 год. відповідно. У новому плані тижневе навантаження враховувало самостійну підготовку студентів, а деякі дисципліни були переведені на факультатив, четверті пари були скасовані, а семестр скорочено.

По-друге, згідно з новими навчальними планами були переглянуті наявні програми з метою вилучення з них застарілих положень, дублювання та визначення матеріалу на самостійне опрацювання. Зміни у програмах пройшли затвердження на кафедрах російської, української, французької мов, російської та української літератури.

Для втілення нових положень всі кафедри факультету активно зайнялися розробкою спецсеминарів для 2–3–4-го курсів, які передбачали опанування навичок до самостійної дослідної роботи з поглибленим вивченням певних проблем, передбачених кафедрою. У цей час була введена практика взаємовідвідування лекцій та взаємоознайомлення з якістю та рецензуванням дипломних робіт студентів старших курсів з метою обміну досвідом роботи кафедр.

Наукова робота на філологічному факультеті знаходилася у незадовільному стані. Не всі кафедри мали комплексні теми для наукової роботи, багато викладачів затягували з написанням дисертаційних робіт, не мали друкованих праць та надто повільно займалися науковою роботою. Хоча філологічний факультет подав до друку щорічник наукових праць, чотири міжкафедральні збірники та монографії проф. Ф.М. Кирилюка, доц. О.А. Назаревського, доц. О.Й. Мацаєва, більшість наукових праць членів кафедр залишалися неопублікованими, оскільки видавництво університету мало обмежені можливості, а наукових періодичних журналів не існувало (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 807, арк. 12).

У 1958 р. було порушено питання викладання іноземних мов на спеціальних та неспеціальних факультетах. Справа у тому, що перевірка на кафедрі німецької мови показала, що далеко не всі студенти були здатні вільно володіти розмовною іноземною мовою. На кафедрах дуже мало уваги приділялося практичній роботі, яка найкраще б сприяла засвоєнню розмовної мови, не кажучи вже про вільну монологічну усну мову. Загальнотеоретичні та спеціально теоретичні курси читалися українською та російською, навіть розробка теоретичних питань для курсових та їх захист проходили рідною мовою, так студент був позбавлений того мовного середовища, у якому він міг розвивати свої навички іноземної. З метою підвищення рівня підготовки іноземною мовою деканат романо-германського відділу вніс такі пропозиції кафедрам: 1) переглянути розподіл годин теоретичного та практичного навчання по семестрах та курсах, збільшити кількість практичних годин на перших двох курсах навчання, а теоретичних – з третього курсу, 2) на четвертому курсі ввести читання

спецкурсу іноземною, 3) проводити написання та захист курсових робіт винятково іноземною, 4) до списків дипломних та курсових тем додавати переклади досі неперекладених художніх та публіцистичних творів, 5) переглянути зміст та методику позалекційного читання, 6) провадити обговорення методики проведення лекцій викладачів з розмовної практики (відкриті лекції, взаємовідвідування), 7) організувати інтернаціональні вечори, стінгазету, клуб, розмовні гуртки для обговорення фільмів, книжок, для практики при кафедрах німецької, англійської, французької мов, 8) у позалекційний час проводити контроль за самостійною роботою студентів, вимагати використовувати іноземну мову, 9) робочою мовою засідання кафедр вважати іноземну мову, 10) стимулювати написання спеціальних посібників та окремих лекцій з методики організації практичних занять з розмовної мови на спеціальних та неспеціальних курсах, 11) провести методичну нараду з питань організації занять з розмовної практики у кінці січня 1959 р., 11) практикувати силами студентів написання текстів, сценаріїв до короткометражних фільмів навчального та документального характеру іноземною мовою, залучаючи кінофотолабораторію КНУ, 12) організувати зустріч викладачів зі студентами та обговорити зміни у напрямку підготовки студентів, 12) заслухати на Вченій раді інформацію завідуючих кафедр про проведену роботу у 1959–1960 рр. (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 871, арк. 6-8). Такі пропозиції мали на меті покращити роботу кафедр та підвищити рівень викладання мов.

У 1958 році на факультеті були затверджені нові навчальні плани по трьох відділах: української мови та літератури, російської мови та літератури та романо-германському. Програма зі слов'янських мов та літератур знаходилася на стадії розробки. Тепер тижневе навантаження на першому курсі складало 34 год., на другому та третьому курсах – 30–32 год., на четвертому – 28 год. і на п'ятому – 18–20 год. Тобто за новим навчальним планом кількість аудиторних годин була зменшена на 300–550 год., при цьому більше часу відводилося на практичні заняття порівняно з попередніми планами. Також була введена нова форма самостійної роботи – спецсеминар, який дозволяв займатися розробкою окремої наукової теми з обов'язковим написанням курсової роботи під керівництвом викладача. З метою збільшення виробничого стажу в середніх школах разом з доцентами керівництво педпрактикою доручалося молодим викладачам (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 876, арк. 1).

У результаті нововведень на філологічному факультеті для старших курсів був звільнений

день для самостійної роботи. На російському відділі скорочено 540 год., на романо-германському відділі – 490 год., на українському – 210 год. Крім цього, кількість практичних годин становила 25–40% всієї кількості годин по курсу, що дало змогу контролювати самостійну роботу студентів протягом семестру. Дуже цінним виявилось впровадження спецсеминарів, оскільки студентам рекомендувалася певна кількість тем, які вони могли обирати самостійно. На одного викладача припадало не більше 15-17 студентів, що вважалося однозначно позитивним кроком, хоча в практичному втіленні це нововведення мало свої недоліки. Головним засобом контролю було обов'язкове написання курсової роботи. Слід зазначити, що до пріоритетних напрямів найважливіших наукових проблем, крім підготовки підручників, також внесли історію філологічної науки у КДУ. Для публікування результатів досліджень було забезпечене систематичне видання «Щорічника» та «Вісника» на факультеті. У цей час вийшов з друку ювілейний збірник наукових праць філологічного факультету. Методом контролю за виконанням нового навчального плану факультету було щорічне уточнення навчальних програм з урахуванням досвіду роботи за ними. Створювалися спеціальні комісії з членів споріднених кафедр, оскільки робота з перегляду програм мала виконуватися на кафедрах. Крім того, посилювався контроль за якістю самостійної роботи (ДАК, Р-1246, Оп. 21, Спр. 871, арк. 6-7).

Висновки. Отже, на основі огляду літератури та архівних матеріалів можна зробити висно-

вок, що на філологічному факультеті упродовж 1955-1960 рр. система філологічної освіти зазнала важливих змін. Застарілі методи і засоби роботи себе не виправдовували і потребували кардинальних рішень. Поштовхом до таких змін були як директиви міністерства та уряду, так і внутрішні проблеми. Адміністрація філологічного факультету провела повну ревізію навчальних планів та навантаження з усіх предметів. Відбулося зменшення семестрових годин, переглянуто та уніфіковано навчальні плани та упорядковано навчальний матеріал з усіх дисциплін, що дозволило звільнити час та оптимізувати роботу факультету. Також впровадження спецсеминарів та залучення студентів до самостійної роботи дозволило підвищити якість підготовки майбутніх фахівців. Крім того, збільшилася кількість спеціалізацій завдяки впровадженню західнослов'янських мов (польської, чеської, болгарської, сербської, хорватської тощо), а створення романо-германського відділу дозволило структурувати систему філологічної освіти та виділити цикл зарубіжних мов та літератур у повноцінний підрозділ. Фактично філологічний факультет повернувся до ідеї розгалуження знань дожовтневого періоду (до 1917). Разом з цим було порушено питання методики викладання іноземних мов для спеціальних та неспеціальних факультетів, що мало на меті підвищити роль іноземних мов та їх опанування як ключового фактора у системі філологічної підготовки студента. Також були окреслені пріоритетні напрями наукових проблем та створено систематичні видання для опублікування результатів досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вісник університету. Серія філологія. № 1. 1967.
2. Історія Київського університету. 1834–1959: до 125-річчя з дня існування / відп. ред. Олександр Захарович Жмудський. Київ : Вид-во Київськ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1959. 628 с.
3. Історія Київського університету : монографія / [І. В. Верба та ін.; редкол. : Л. В. Губерський та ін.] ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2014. 895 с.
4. Київський університет за 50 років радянської влади / ред. І. Т. Швець. Київ, 1967. 192 с.
5. Киевский университет. Документы и материалы. 1834–1984 : [Сб., посвященный 150-летию Киевского ун-та] / Киевский гос. ун-т им. Т.Г.Шевченко; сост. В. А. Замлинский [и др.] ; ред. М. У. Белый [и др.]. Київ : Издательство при Киевском гос. ун-те издательского объединения «Вища школа», 1984. 192 с.
6. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 749. 120 арк.
7. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 807. 14 арк.
8. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 807. 14 арк.
9. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 871. 13 арк.
10. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 876. 7 арк.
11. Державний архів м. Києва, Ф. Р-1246, Оп. 21, Спр. 876. 7 арк.

REFERENCES

1. Visnyk universytetu. Seriiia filolohiia. [University Herald. Philological series] (№1). (1967). Kyiv : Kyiv Publishing house № 5. [in Ukrainian].
2. Zhmudskyyi, O.Z. (1959). *Istoriia Kyivskoho universytetu. 1834–1959: do 125-richchia z dnia isnuvannia [History of Kyiv University. 1834-1959: to the 125th anniversary of the foundation day]* Kyiv: Publishing house “Kyiv university”. [in Ukrainian].

3. Verba, I.V., Verboviy O.V., Gorban T.U. et al. (2014). *Istoria Kyivskogo universitetu [The History of Kyiv Univesity]*. Kyiv: Publishing house "Kyiv university". [in Ukrainian].
4. Shvets I.T. (1967). *Ky'yivs'kyj universy'tet za 50 rokiv radyans'koyi vlady`[Kyiv University for 50 years of Soviet power]*. Kyiv : Publishing house "Kyiv university". [in Ukrainian].
5. Zamlynskyi V.A., Belyi M.U., Gubersky L.V., Liashko I.I. et al. (1984). *Kyevskyi unyversytet. Dokumenty y materyaly. 1834–1984 [Kyiv University. Materials and documents. 1834-1984]*. Kyiv, Publishing house "Vyshcha shkola". [in Russian].
6. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description 21. Case. 749. 120 pages. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva – State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description 21. Case. 807. 14 pages. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva – State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description. 21. Case 807. 14 pages. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva – State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description 21. Case 871. 13 pages. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva – State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description 21. Case 876. 7 pages. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva – State Archive of Kyiv. Fund R-1246. Description 21. Case 876. 7 pages. [in Ukrainian].